

A MÁTYÁS KIRÁLY LUSTÁI (AaTh 1950) SZERB VÁLTOZATA*

Összehasonlító népköltészeti adatok

J U N G K Á R O L Y

A magyar prózai néphagyomány gyűjtői és vizsgálói körében gyakran hallható a megállapítás, hogy Mátyás-mondákat a legkönnyebb gyűjteni, talán nincs is magyar falu, ahol a gyűjtés során ne kerülne szalagra egy-egy Mátyás-történet. Ennek okát sokan abban látják, hogy a Mátyás-hagyomány már igen korán írásos megörökítést nyert, különösen a XIX. századból ismerünk számos példát arra, hogy költőink és prózaíróink versbe vagy elbeszélésbe foglaltak egy-egy ilyen történetet. Az írói feldolgozású Mátyás-szövegek aztán bekerül(het)tek népiskolai és egyéb olvasókönyvekbe, mesekönyvekbe, s ezek nyomán folklorizálód(hat)tak újra a bölcs, furfangos és igazságos királyról szóló elbeszélések.

Nagyon valószínű tehát, hogy a mese- és mondagyűjtések során feljegyzett változatok óriási többsége írott forrásokra vezethető vissza. Köztudott továbbá, hogy a Mátyás-hagyomány nem csupán a magyar népköltészetben artikulálódott; a szomszéd népek verses- és prózaepikájában számos Mátyás királlyal kapcsolatos hőséneket és mondát, valamint proverbiumot tárt fel már az összehasonlító kutatás. Annak dacára, hogy a magyar, szlovák, rutén, morva, román, szlovén és horvát folklórban szinte saját nemzeti hősként tartja számon

* Magyar-délszláv kapcsolattörténetet Bori Imre professzortól tanultam az Újvidéki Egyetemen. Az ő előadásain, aztán könyveiből és tanulmányaiból tanultam meg a magyar kultúrát tágabb keretben értelmezni és elhelyezni Kelet-Közép-Európa és az egyetemes Európa térképén. Nem egy kezdeményezése, kutatási eredménye kiindulópont volt számomra a magam későbbi, más irányú vizsgálataira számára. Ennek jegyében, s azért is, mert Bori Imre ifjúkorában azon a vidéken tanárkodott, ahonnan ez a dolgozat témáját meríti, ajánlom folklorisztikai összehasonlító vizsgálatomat a Professzor Úrnak, hetvenedik születésnapjára.

Mátyást a kutatás, az is köztudott, hogy a Mátyás-történetek (akár a verses, akár a prózaepikában fogalmazódtak is meg) alapján véve nemzetközi mondatípusokat és motívumokat aktualizálnak. Mátyás király tehát a kelet-közép-európai népek folklórjának közös hőse. Az utóbbi száz esztendő során mindezt alapos összehasonlító tanulmányok és monográfiák tekintették át.¹

Egy évtizeddel ezelőtt, Mátyás halálának ötszázadik évfordulóján kiváló alkalom nyílt, hogy a magyar folklorisztika (is) újra áttekintse és -értékelje a saját Mátyás-hagyományát. Ennek jegyében született Kríza Ildikó nagyszabású tanulmánya², valamint Mátyás-antológiája³, amelyben a magyar szövegek mellett a szomszéd népek népköltészetéből vett példák is reprezentálják a gazdag Mátyás-hagyományt. Ugyancsak az évforduló jegyében készült és jelent meg néhány magyar kiadvány, egy-egy régió vonatkozó népköltészeti anyagát szemlélítve.⁴ Nem annyi azonban, amennyire számítani lehetett volna. Újabban – a válogató és a források megjelölése nélkül, olcsó tömegkiadványként – további Mátyás-antológiák jelentek meg magyarul, s nem is rossz kiadványokról van szó!⁵

A szóhagyományozott Mátyás-tradíció kutatása és összehasonlító vizsgálata azonban ma sem tekinthető még lezártnak. Akár egy újabb előkerült szöveg, akár egy eddig ismeretlen vagy elfelejtett szomszéd népi változat, akár egy-egy régebben lezárt hitt kérdéskör újraértékelése járulhat hozzá napjainkban is a szerteágazó Mátyás-problematika jobb megvilágításához.⁶ S mindez további adalékokat kínálhat fel a magyar népmese-katalógus Mátyás királyt érintő típuszámainak bővítéséhez, valamint a készülő magyar történetimonda-katalógus Mátyás-mondatípusaihoz. A magyar Mátyás-prózaepika mesetípusai ebben a pillanatban az MNK két kötetében találhatóak meg, de korántsem lehet bennük valamennyi Mátyás-szövegünk típusait megtalálni.⁷ Jómagam ebben a dolgozatban az egyik Mátyás királyról (is) szóló szövegtípus körüljárásával és a magyar folklorisztika előtt eddig ismeretlen szerb szövegváltozat összehasonlító vizsgálatával kívánok apró adalékot szolgáltatni a (magyar) Mátyás-mondák más nyelvekben való elterjedésének kérdéséhez.

A *Mátyás király lustái* (AaTh 1950) néven ismert mondatípusunk – filológiai szempontból – a legalaposabban áttekintett és körüljárt Mátyás-mondáink egyikének tekinthető. Az elmúlt száz év során jó nevű magyar filológusok tárták fel a hallatlanul izgalmas irodalom- és művelődéstörténeti összehasonlító hátteret, amely azt bizonyítja, hogy ide tartozó szövegeink egy gazdag nemzetközi, sok-sok évszázadon átívelő szöveghagyomány kései reprezentánsai.⁸ E filológia adatai alapján úgy tudjuk, hogy a történet első magyar megfogalmazása Ráday Gedeon: *A Mátyás királynak három restjei* című versében olvasható, amely 1790-ben jelent meg először.⁹ Ami a mondatípus népköltészeti szövegváltozatait illeti, azok elég későn, századunk második felében kerültek

csak elő, ezért nem meglepő, hogy a nemzetközi mesekatalógus – Honti és Berze Nagy katalógusa alapján – csupán egy magyar változatról tud, s az is valószínűleg Jókai Mór átdolgozása lehet. (Pontosabb hivatkozás nincs.) Kálmány Lajos századelős változata a hagyatékából került elő, s csak jóval később jelent meg nyomtatásban.¹⁰ Sem Binder Pál (1893-ban), sem György Lajos (1934-ben és 1938-ban), sem pedig Holló Domokos (1937-ben) egyetlen szájhagyományból gyűjtött változatot sem említ, tehát nem is idéz. Berze Nagy János 1957-ben megjelent, de a harmincas évek elején már kész magyar népmesetípus-áttekintése¹¹ (Berze Nagy 1946-ban hunyt el) a típust jelzi (BN 1950). Nemzetközi összehasonlító irodalmat ad, de a magyar anyag kapcsán a következő olvasható nála: „Erről szóló epikai anyag mese alakjában nem került lejegyzésre.”¹² A magyar változatokat szerinte Tóth Béla kötetében kell keresni. A megadott helyen azonban csupán Ráday Gedeon fentebb említett verse szerepel.¹³ Népköltészeti változatot itt sem találunk.

Berze Nagy kivételével mindhárom említett filológus idézi Jókai Mór: *Mátyás király lustái* című szövegét, amelyről az író azt írja (nemcsak erre, hanem a többi általa átdolgozott Mátyás-mondára is vonatkoztatva): „Egy része ezeknek a nép ajkán forog, más része Galiotti, Mátyás udvari tudósának jegyzékéből vétetett.”¹⁴ Mivel a kutatás később megállapította, hogy Galeot-tól egyik szövege sem származott¹⁵, marad tehát a néphagyomány, ha csak Jókai is nem Rádayból merítette. Ráday azonban valószínűleg valóban a szájhagyományból vette a megverselt történetet, mint írja: „Egy régi szóbeszéd szerint.”¹⁶

A Magyar Népmese-katalógus jegyzi a típust: *Mátyás király lustái* (MNK 1950)¹⁷, felsorolva a számba vett népköltészeti és irodalmi változatokat. A katalógus megfelelő kötete 1989-ben jelent meg, ebből következően az évfordulós kiadványokat már nem vehette figyelembe, s nyilván a megjelenésnél is korábban állott össze. Összesen hét népköltészi változatra utal, ezek közül egy (a 3.) adattári, tehát kéziratos, a többi kötetben is megjelent. Ezek közül ebben a pillanatban kettőt (2–3.) nem tudok ellenőrizni¹⁸, a további öt szöveg komparálható¹⁹; az irodalmi változatokra való utalást György Lajos műveiben már olvashattuk.²⁰ Mindennek fényében kissé túlzónak kell tartani azt a megállapítást, hogy: „Nagyon sok változatban és számos irodalmi feldolgozásban szerepel.”²¹

A változatok közül a Penavin Olga-gyűjtötte két jugoszláviai magyar változat lehet elsősorban érdekes számunkra. Az egyik távoli és halvány változata a típusnak, Mátyás királyhoz nem is kötődik; semmiképpen sem reprezentatív darab. A másik ezzel szemben szép változat, tartalma és szerkezete, valamint szóhasználata alapján valószínűleg a Jókai Mór-féle átdolgozás olvasókönyvi közlése lehet a forrás. Kálmány Lajos századfordulón gyűjtött szegedi változata

az egyik legszebb, teljes variáns. A Gaál Károly-gyűjtötte burgenlandi magyar változat nyelvileg zagyva, széteső szöveg, amelyben a típuscsalád egy másik altípusa (MNK 1950¹. *Lustasági verseny*) is ott szerepel. Erdész Sándor változata nem Mátyás királyhoz kötődik, kissé szószátyár elmondású, egyéni betoldásokat is tartalmazó történet. Korántsem reprezentatív változat.

Amennyiben a további két (ebben a pillanatban nem ellenőrizhető) változat is hasonlóan egyenetlen szintű, úgy érthetővé válik, hogy a Mátyás király halálának ötszázadik évfordulójára kiadott reprezentatív népköltészeti Mátyás-antológiában a *Mátyás király lustái* (AaTh 1950) mondatípust a mindenütt idézett Jókai-szöveg illusztrálja.²²

A tárgyalt típust tartalmazó katalóguskötet megjelenése óta egyetlen további, élő néphagyományból feljegyzett, változatról van tudomásom. Feljegyezte 1968-ban Beck Zoltán Almáskamaráson (Békés megye), s a jubileumi esztendőben (ezúttal a millicentenáriumról van szó!) kiadott megyei, népköltési Mátyás-antológiájában tette közzé.²³ Viszonylag szépen elmondott változat, hiányoznak azonban belőle a párbeszéddek. (Mivel eldugott helyen jelent meg, szövegét a Függelékben adom.) Hogy ez a változat a Jókai-féle feldolgozás, vagy más irodalmi (olvasókönyvi, mesekönyvi) közlés lecsapódása-e, azt a későbbi kutatás állapíthatja meg. Néhány motívuma alapján a Kálmány Lajos-féle változat rokona.

Az eddig elmondottak fényében a meglepetés erejével hatott, amikor Zenon Kuzelya – szerencsés véletlen folytán Újvidéken is elérhető – század eleji monográfiája²⁴ tanulmányozása során utalást találtam egy szerb nyelvű Mátyás-szövegre.²⁵ Ez az adat azért tekinthető akár szenzációsnak is, mivel sem a szerb verses epika, sem pedig a szerb prózaepika eddigi tanulmányozása során nem váltak ismertté Mátyás királlyal kapcsolatos népköltési alkotások! Hogy a horvát verses epika ismer Mátyással kapcsolatos énekeket, az közismert a kérdés irodalmából, ismert néhány Mátyás-monda is, szinte kizárólag a horvát diaszpórából (valószínűleg magyar hatásra alakulhattak ki)²⁶, azt is régtől fogva tudja a kutatás, hogy a szlovéneknél úgy a verses, mint a prózaepikában számos Mátyás-szöveggel lehet számolni. Ennek a kérdésnek számottevő összehasonlító irodalma van.²⁷ Hogy azonban a szerb népköltészetből is kimutatható a Mátyás-hagyomány, az nívum.²⁸ A szöveg a *Mátyás király lustái* (MNK 1950) mondatípus kitűnő variánsa, a magyar kutatás előtt ismeretlen, de a szerb kutatás sem tartja számon; a megkérdezett kollégák nem is hallottak felőle. Éppen ezért érdemes lesz szövegfilológiáját röviden bemutatni.

A változat *Čudan kralj beše kralj Matija* (Furcsa egy király volt Mátyás király) szövegkezdő kiemelt mondatú címmel jelent meg Újvidéken, 1876-ban, a *Javor* című családi és irodalmi lapban, másik két prózai népköltési alkotással egyetemben. Gyűjtőként Svetozar Bajić neve szerepel alatta.²⁹ A közlés a

feljegyzés idejét és helyét nem jelöli. A gyálai születésű gyűjtő Svetozar Bajić (1850–1919) az Osztrák–Magyar Monarchia délvideki szerbségének tipikus tanító értelmiségéhez tartozott. A Bánságban tanítóskodott (Crepaja, Kumánd), s emellett népköltési gyűjtéssel is foglalkozott. Gyűjtéseit újvidéki szerb lapokban tette közzé. A lexikonadatok szerint egyetlen könyvecskéje jelent meg, ebben bánsági szerb népi elbeszélés-gyűjteményét tette közzé. A mindössze kétíves füzetben ott olvasható az említett Mátyás-monda is³⁰, tartalmi tekintetben változatlan, de nyelvileg részben módosított, javított változatban. Bajić a szerény gyűjtéshez *A gyűjtő kíséző szavai* címmel megjegyzést csatolt, amelyben választ kapunk a szövegváltoztatások okaira. Ennek lényege abban ragadható meg, hogy a népi elbeszélést (magyar terminológia szerint: mesét és mondát) nehezebb lejegyezni mint a népdalt, mivel annak mesélése az adatközlő hangulatától, kedvétől függ, tehát hol rövidít, hol bővít rajta, ezzel szemben a népdalt általában azonos szavakkal adja elő. A népi prózát tehát – Bajić szerint – szó szerint nem lehet lejegyezni, hisz a mesélőt nem is lehetne tollbamondásra rávenni. Mint mondja, a könyvecskében levő szövegeket maga mesélte el, de szem előtt tartva a bánsági szerb nyelvhasználat sajátosságait, s egyben irtva az iskolázatlanságból fakadó provincializmust is.³¹

Bajić természetesen korának gyermeke volt: ugyanazt a módszert követte, mint mások abban az időben, például Arany László a magyar nyelvterületen. Hogy abban a korban már a gyorsírásos gyűjtés is ismert volt, azt most itt részletezni céltalan. Az általa közölt mondaszöveg kitűnő változat, hamisításról tehát nem lehet beszélni. A bennünket érdeklő Mátyás-szöveget egyébként egy Emil Ružin nevű újszentiváni adatközlőjétől hallotta, akit Bajić a rosszabb mesélők közé sorolt. A gyűjtés idejét nem árulja el, mivel azonban a szöveg első közlését is ismerjük, 1876-ban jelent meg, nyilvánvaló, hogy három évtizeddel korábbi gyűjtését is érdemesnek tartotta az újraközlésre. Magyar fordításban az első közlés szövegét adom:

Furcsa egy király volt Mátyás király. Meghallotta egyszer, hogy él Budán három lusta, aki a nagy lustaságtól és henyléstől szinte éhen pusztul. Rögvest megparancsolta szolgálóinak, hogy hozzák őket a színe elé, hogy lássa és megtudja, hármuk közül melyik a leglustább. A szolgálók megfogadták a király parancsát, odavezették a három lustát, Mátyás király pedig azonnal talált számukra egy házat, szolgálókat rendelt melléjük, hogy gond nélkül élhessenek. Ott heverték egész áldott nap, se nem mozdultak, se nem fordultak, míg csak nem hozták számukra a kosztot. Akkor is sírva tápázkodtak fel, s átkozták a sorsot, amiért azt szabta rájuk, hogy enniük kell. Gyakran járt ott Mátyás király, de sehogyan sem tudta kifürkészni, hármuk közül melyik a leglustább. Sokáig gondolkodott a király, végül kigondolta, hogy rájuk gyűjtja a házat, s a nagy szükségben majd csak lemondanak a henylésről. Amikor a ház már

mind a négy sarkán égett, amikor a lángok már a szobát nyaldosták, megszólalt az egyik a három közül: – Hm, hm, ez nem vicc, bizony ég a ház, meneküljünk, testvéreim! – Istenemre, nekem nincs kedvem, én nem fogok menekülni! – mondta a másik. – Ti valóban bolondok vagytok – mondta a harmadik. – Ugyan hogy nem röstelletek beszélni? Csak ekkor látta Mátyás király, hogy egyik közülük a leglustább, de akkor már késő volt, mert mindhárman odavesztek a tűzben.³²

Eddigi ismereteim szerint ez a szövegtípus társtalán a szerb népi elbeszélések között. A nemzetközi mesekatalógus szerint ugyan ismert két „szerbhorvát” változata, ezeknek lelőhelye azonban nem állapítható meg, mivel a megadott virtuális forrás, két adattár: egy zágrábi és egy szarajevói, valamint Maja Bošković-Stulli isztriai népi elbeszéléseket tartalmazó kötete.³³ Ebben a műben a típus (és példaszöveg) nem szerepel, másrészt pedig a két adattár ma még nem érhető el. A törökös bosnyák (moszlim) Mátyás-tradícióról szinte nincsenek is adatok³⁴, a horvát népi prózaepika Mátyás-szövegeinek száma elenyésző³⁵, a szerb népi prózában pedig, mint ebben a dolgozatban utalhattam rá, ez idáig csupán a Bajic-megörökítette két Mátyás-monda ismeretes.³⁶ Nem állapítható meg tehát, hogy melyek lennének azok a „szerbhorvát” változatok, amelyekre a nemzetközi mesekatalógus utal.

Az ismertetett adatok fényében csábító lenne azonnal arra gondolni, hogy a múlt század második felének derekán feljegyzett újszentiváni szerb Mátyás-monda a Ráday-féle vers, vagy pedig a Jókai Mór által írt átdolgozás hevenyészett fordítására menne vissza.³⁷ Esetleg arra lehetne következtetni, hogy az adatközlő a magyarul hallott vagy olvasott szöveget szerbül mesélte volna el a gyűjtőnek. Magam úgy vélem, hogy a kérdés kontextusa ennél összetettebbnek képzelhető el. Arról van szó ugyanis, hogy az ugyanazon a területen és ugyanakkor élő és tevékenykedő Kálmány Lajos (1852–1919) a Bánság és Szeged környéke magyar lakossága körében maga is gazdag magyar Mátyás-hagyományt jegyezett fel, többek között a Bajic által gyűjtött és közzétett két szerb Mátyás-monda változatait is! Hogy ezen a területen a Mátyás-hagyomány még jó fél évszázad múlva is virulensnek bizonyult, azt Penavin Olga csókai gyűjtésű Mátyás-mondái bizonyítják.³⁸

Mindennek alapján arra lehet gondolni, hogy a múlt század második felében, valamint a századelőn Szeged környékén és a Bánságban a magyar és a kisebbségi néphagyomány gazdag Mátyás-tradíciót ápolt, amelynek magyar nyelvű szövegeit Kálmány Lajos kiadványaiban (és hagyatékában), két szerb nyelvű szövegváltozatát pedig Svetozar Bajic közléseiben és könyvecskéjében lelhetjük meg. Mivel a szerb folklorisztikában senki sem kutatta (s nyilván nem is fogja kutatni) a Mátyás-hagyományt, a lapokban vagy egyéb kiadványokban esetleg lappangó további szövegek felbukkanása vagy meglelése sze-

rencse kérdése. Azon is el lehetne gondolkodni, hogy Mátyás-szövegek megörökítésre kerültek-e a többi bánági kisebbség körében. Erről adatokat nem ismerek.³⁹

Hogy a *Mátyás király lustái* (AaTh 1950) szövegtípus szájhagyományozott változatai irodalmi előképre vezethetők vissza, az valószínű, bár nem ismerek sem múlt századi, sem pedig e századi vizsgálatokat, amelyek áttekintették volna a tankönyvekben és olvasókönyvekben megörökített Mátyás-szövegeket. Ebben a pillanatban arról sincsenek adatok, hogy a Monarchia szerb népiskolai tankönyveiben (például a többségi nemzet iránti szervilitásból) szerepelt-e valamelyik Mátyás-monda írói feldolgozása. (Bár valószínű, ha ilyen lett volna, azt a tanító Bajic tudta volna.) Elképzelhető tehát, hogy a feljegyzett két szerb nyelvű Mátyás-monda (s az esetleg fel nem jegyzett, vagy a még mindig lapokban lappangó többi) a magyar nyelv közvetítésével juthatott el a bánági szerb kisebbséghez, ami egyáltalán nem meglepő, hisz köztudott, hogy a vándormondák és a mondaszűzsék, valamint a mondamotoívumok nem ismernek nyelvi határokat. A dél-magyarországi gazdag Mátyás-hagyomány tehát a magyar mellett a kisebbségek nyelvén is kilombosod(ha)tott, mindebből azonban csak azt ismerhetjük meg, ami nyomtatásban megjelent, vagy kéziratban fennmaradt.

Az utóbbiból is azt, ami a bibliográfiákból, repertóriumokból, indexekből vagy különleges kutatásokból ismertté válik. Ilyenek hiányában a fáradságos búvárlat vagy pedig a szerencse is segíthet. A dolgozatomban bemutatott egyik és a megemlített másik szerb Mátyás-mondát a szerencse hozta felszínre. Ehhez is azonban folyamatosan nem csak egy nyelven és elég sokat kell olvasni.

JEGYZETEK

¹ E rövid dolgozatnak nem célja a teljes irodalomra utalni. Az irodalom felsorolását lásd másik Mátyás-tanulmányomban: *Királyválasztás feldobott koronával*. A horvát szájhagyomány Mátyás királyának alakjához – némi összehasonlító kitekintéssel. Sajtó alatt: *Néprajzi Látóhatár*. 1999. Jugoszláviai magyar néprajzi különszám.

² Lásd: KRÍZA Ildikó, 1990

³ KRÍZA Ildikó vál., 1990

⁴ Lásd: UJVÁRY Zoltán, 1990 és BECK Zoltán, 1996

⁵ Vö. *Mátyás az igazságos*. Történetek Mátyás királyról. É. n. H. n. Kiadó: Pallas Antikvárium Kft. (Bibliográfiai adatok szerint: Gyöngyös, 1999.) Az anyag Kríza Ildikó antológiájának java részét adja. Korábban jelent meg ugyanannál a titokzatos kiadónál: *Mátyás király és az igazmondó juhász*.

⁶ Ennek kapcsán lásd az 1. jegyzetben jelzett dolgozatomat.

- ⁷ Vö. BENEDEK Katalin, 1984 és KOVÁCS Ágnes–BENEDEK Katalin, 1989 megfelelő típuszámait. A szlovák Mátyás-mondák 1965-ig ismeretes változatainak tartalmi áttekintése és mutatója: GAŠPARIKOVÁ, Vierá, 1968, 378–380. A Mátyás-hagyomány témaköreinek (korai) áttekintése: KOMOROVSKÝ, Ján, 1957
- ⁸ Vö. BINDER Jenő, 1893, 5–16., GYÖRGY Lajos, 1934, 184. No. 177. Piger., GYÖRGY Lajos, 1938, 310–312., No. 182., HOLLÓ Domokos, 1937, 406–414., O. NAGY Gábor, 1979, 346–347.
- ⁹ A szöveg olvasható: TÓTH Béla, 1899., 136.
- ¹⁰ Vö. ORTUTAY Gyula–DÉGH Linda–KOVÁCS Ágnes, 1960, 203. No. 164.
- ¹¹ BERZE NAGY János, 1957
- ¹² BERZE NAGY János, 1957., II., 614.
- ¹³ Lásd a 9. jegyzet adatát.
- ¹⁴ Vö. JÓKAI Mór, 1907, 3. Lábjegyzet. A tárgyalat átdolgozott szöveg: 20. Először megjelent 1856-ban, másodszer 1857-ben Jókai adomás kötetében. A kötetek kritikai kiadása: JÓKAI Mór, 1992
- ¹⁵ Vö. JÓKAI Mór, 1992, 669. (Sándor István kutatása.)
- ¹⁶ Vö. TÓTH Béla, 1899, 136.
- ¹⁷ KOVÁCS Ágnes–BENEDEK Katalin, 1989
- ¹⁸ HUNYADI András kiadott (1956) és BOSNYÁK Sándor kéziratos változatát (1961)
- ¹⁹ ORTUTAY Gyula–DÉGH Linda–KOVÁCS Ágnes, 1960, III., 203. No. 164. (Kálmány hagyatékából); ERDÉSZ Sándor, 1968, III., 449. No. 208.; PENAVIN Olga, 1971, 158. No. 18. és 579. No. 192.; GAÁL Károly, 1988, 279. No. 19.
- ²⁰ Vö. GYÖRGY Lajos, 1934, 184.
- ²¹ KRÍZA Ildikó, 1990, 395.
- ²² KRÍZA Ildikó, vál. 1990, 105.
- ²³ BECK Zoltán, 1996, 48.
- ²⁴ KUZELYA, Zenon, 1906. A ritka mű a Szerb Matica Könyvtárban megtalálható. A szerző a *Letopis* folyóiratnak küldte meg ismertetési példányként, s az ismertetése is (*Letopis MS*, 1906. Sveska IV., 115–117.), de semmit sem tett hozzá a szerb anyagból, bár, mint ez e dolgozat mutatja, tehetett volna.
- ²⁵ KUZELYA, Zenon, 1906, 55., 1. jegyzet.
- ²⁶ A horvát diaszpórában gyűjtött (s számomra ismert) változatok felsorolása az 1. jegyzetben megnevezett, sajtó alatt lévő dolgozatom 13. jegyzetében. Egyetlen további horvát Mátyás-mondát ismerek, de az is társtalan, s inkább a szlovén Kyffhäuser-típusú Mátyás-mondák felé mutat. Vö. BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja red. 1963, 300. No. 157. (Kral Matijaš), jegyzet: 338.
- ²⁷ Itt csak a legfontosabb művet említem meg: GRAFENAUER, Ivan, 1951. További vonatkozó magyar és szlovén művek felsorolása az 1. jegyzetben említett dolgozatban.
- ²⁸ Svetozar Bajić bánáti szerb prózaepikumokat tartalmazó könyvecskéjében még egy Mátyás-monda található: *Ko ne radi, taj ne jede*. (BAJIĆ, Svetozar, 1905, 7–9. No. 5.)

A szöveg az *AaTh 1370A Aki nem dolgozik ne is egyék* típus kitűnő változata. Itt csak megemlítem, hogy Kálmány Lajos ugyanezen a vidéken két magyar változatát jegyezte fel a típusnak: ORTUTAY Gyula–DÉGH Linda–KOVÁCS Ágnes, 1960, III., 156–157. No. 146. és ORTUTAY Gyula–KATONA Imre, 1956, II., 328–330. No. 28. E második szerb Mátyás-monda is megérdemelne egy utánjárást és elemzést.

²⁹ BAJIĆ, Svetozar, 1876, 54–56.

³⁰ BAJIĆ, Svetozar, 1905, 16–17. No. 12.

³¹ BAJIĆ, Svetozar, 1905, 30–31.

³² Adatai a 29. jegyzetben.

³³ BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja, 1959

³⁴ A boszniai történelmi mondákat áttekintő és elemző monografikus munkában mindössze egy helyütt fordul elő Mátyás király neve. Itt is irodalmi-krónikási adatok alapján utalnak boszniai (mondai?) szerepére. Az adat mindenesetre moszlim provenienciájú. Vö. PALAVESTRA, Vljako, 1991, 145–146.

³⁵ Lásd a 26. jegyzetben írtakat.

³⁶ Az itt nem tárgyalt másik szerb Mátyás-epikum adatai a 28. jegyzetben.

³⁷ A Monarchia szerbsége körében, Szerbiában és Horvátországban Jókai népszerű frónak számított. Nincs azonban adat arról, hogy élceinek és adomáinak kötetét (vagy részleteit) szerbre fordították volna. A kérdés részletes áttekintése, a fordításban megjelent művek könyvészetével: KOVAČEK, Božidar, 1990

³⁸ Vö. PENAVIN Olga, 1959

³⁹ Az újszentiváni telepítéstörténetről Bálint Sándortól kaphatunk alapvető útbaigazítást. A szerbek a XVIII. század nyolcvanas éveiben kerültek ide. Bálint hangsúlyozza a falu három népét és vegyesajkúságát, de megállapítja, hogy hagyományait nem kutatták. BÁLINT Sándor, 1976, 247. A kutatás mulasztásait ő is hangsúlyozza: „Sajnálatos, hogy a szegedi táj sokrétűsége, néprajzi kutatása még alig szentelt figyelmet a velünk együttélő népek: így a szegedi, szőregi, deszki, újszentiváni, gyálai szerbek, az újszentiváni és kübekházi németek, az óbesenyyői bolgárok és a bébai, valkányi románok, vagy akár a szabadkai bunyevácok tüzetesebb néprajzi vizsgálatának és az interetnikus kapcsolatok elemzésének. Ez elsősorban a magunk mulasztása, amelyen változtatnunk kell.” BÁLINT Sándor, 1976, 160–161. Ha csak néhány apró adattal is, ebben a dolgozatban talán magam is hozzájárulhattam ennek az adósságnak törlesztéséhez. Ha korábban bukkannak fel ezek az adatok, a drága emlékeztető Sándor bácsi biztosan örült volna nekik.

IRODALOM

- BAJIĆ, Svetozar
1876 Narodne pripovetke. *Javor* (Novi Sad), 3. (1876). No. 2., 53–56.
1905 Srpske narodne pripovetke iz Banata. (Knjige za narod. No. 115.), Novi Sad
- BÁLINT Sándor
1976 *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj nénelete I.* MFMÉ, 1974/75–2., Szeged, 1976
- BECK Zoltán
1996 *Egyszer Matyas király . . .* Történeti mondák, anekdoták, históriák. Békés megyei gyűjtés. Orosháza
- BENEDEK Katalin
1984 *A magyar novellamesék típusai.* MNK 4. Budapest
- BERZE NAGY János
1957 *Magyar népmesetípusok I–II.* Pécs
- BINDER Jenő
1893 *Néhány Mátyás királyról szóló trufánk és rokonaik.* Brassó
- BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja
1959 *Istarske narodne priče.* Zagreb
1963 *Narodne pripovijetke.* (Pet stoljeća hrvatske književnosti 26.) Zagreb
- ERDÉSZ Sándor
1968 *Ámi Lajos meséi I–III.* UMNGY XIII–XV. Budapest
- GAÁL Károly
1988 *Aranymadár. A burgenlandi magyar faluk elbeszélőkultúrája.* Szombathely
- GAŠPARIKOVÁ, Vierá
1968 Das poetische Bild des Königs Matthias Corvinus in der prosaischen Voksüberlieferung des slowakischen und slowenischen Volkes. In: KUMER, Zmaga red.: *Zbornik XII. Kongresa jugoslovenskih folkloristov.* Celje, 1965, Ljubljana, 1968, 373–380.
- GRAFENAUER, Ivan
1951 *Slovenske pripovedke o kralju Matjažu.* Ljubljana
- GYÖRGY Lajos
1934 *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai.* Budapest
1938 *Világjáró anekdoták.* Budapest
- HOLLÓ Domokos
1937 Néhány népi Mátyás-anekdotánk forrása. *Ethnographia*, 48. (1937), 405–422.
- JÓKAI Mór
1907 *A magyar nép élce szép hegedűszóban.* 10. kiadás. Budapest

- 1992 *Az önkényuralom adomái I.* (1850–1858) Sajtó alá rendezte: Sándor István (JMÖM Kritikai kiadás). Budapest
- KOMOROVSKÝ, Ján
1957 *Kráľ Matej Korvin u ludovej prózaickej slovesnosti.* Bratislava
- KOVÁCS Ágnes–BENEDEK Katalin
1989 *A magyar hazugságmesék katalógusa.* MNK 8., Budapest
- KOVAČEK, Božidar
1990 Jokai i Srbi. *Glas SANU CCCLXI.* Odeljenje za jezike i književnosti 14., 57–121., Beograd
- KRÍZA Ildikó
1990 Rex Iustus – Rex Clarus. In: *RÁZSÓ Gyula–V. MOLNÁR László szerk., 1990, 363–410.*, Budapest
- KRÍZA Ildikó Vál.
1990 *Mátyás, az igazságos.* Budapest
- KUZELYA, Zenon
1906 *Ugorszkij koroly Matvij Korvin v szlavjanskij usztnij szlovesznosztii.* Rozbir motiviv zvjazanih z jogo imenem. U Lyvovi
- O. NAGY Gábor
1979 *Mi fán terem?* (III., bővített kiadás), Budapest
- ORTUTAY Gyula–DÉGH Linda–KOVÁCS Ágnes
1960 *Magyar népmesék I–III.*, Budapest
- ORTUTAY Gyula–KATONA Imre
1956 *Magyar parasztesék II.* Budapest
- PALAVESTRA, Vlajko
1991 *Historijska usmena predanja.* Sarajevo
- PENAVIN Olga
1959 Mátyás-mondák a Vajdaságból. *Néprajzi Közlemények*, 4., (1959), No. 4., 107–112.
1971 *Jugoszláviai magyar népmesék.* UMNGY XV., Budapest
- RÁZSÓ Gyula–V. MOLNÁR László szerk.
1990 *Hunyadi Mátyás.* Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Budapest
- TÓTH Béla
1899 *Magyar anekdotakincs I.* Budapest
- UJVÁRY Zoltán
1990 *Mátyás király Gömörben.* Mondák, anekdoták, néphagyományok. Gömör Néprajza XXIII., Debrecen

FÜGGELÉK

1. Mátyás király lustái (Jókai Mór átdolgozása)

Mátyásról regélik, hogy három leglustább embert összeszedve az országból, azokat tartá egy házban és azoknak egyéb dolguk nem volt, mint naphosszat semmit sem csinálni. Mai világban ilyen embert többet kapna Mátyás király háromnál, akkor csak három volt.

Egyszer tűz ütött ki abban a házban, ahol a három lusta lakott; mikor már a fejük felett égett a ház, az egyik megszólal:

– Talán mégis el kellene innen menni?

A másik idővártatva azt feleli rá:

– Ha kellünk a királynak, majd csak elvitet bennünket innen.

A harmadik végre így szól:

– Ugyan, hogy nem restelltek beszélni?

És mind a három odaégett.

Innen maradt az a közmondás, miszerint valami különös rest emberre azt szokás mondani:

– Ez is egy a Mátyás király lustái közül.

2. Mátyás király lustái (Kálmány Lajos szegedi gyűjtése)

Mátyás király három lustát látott egy fa alatt, ott heverték, a szájukat eltátották, hogy majd a gyümölcs belesik. Lusták voltak a fát mögrázni. Azt mondja Mátyás király az inasának:

– No, ezöket hazavigyük, möghizlaljuk!

Hazavitte, betötte őket egy házba. Ott laktak. Híztak is szépen, mert Mátyás király jóltartotta őket: öttek, ittak, nem volt semmi dolguk, egész nap heverték. Mikor már jól möghíztak, azt mondja Mátyás király az inasának, hogy most már küldje el őket, most már elmöhetnek. Mátyás király már megunta őket, de a lusták nem möntek. Azt mondja az inas Mátyás királynak, hogy gyújtsa rájuk a házat, másképp nem szabadul túllük! Mátyás király aztán rájuk gyújtotta a házat.

Mikor már javában égött a ház, azt mondja az egyik:

– Ég a ház! Gyerünk ki.

– Majd kivetet bennünket a király, ha köllünk neki – mondja a második. Azt mondja a harmadik:

– Nem röstelltek beszélni?

Mög se mozdultak, bent égtek mind a hárman. Így szabadult mög túllük Mátyás király.

3. Tri lenštine (Svetozar Bajić újszentiváni gyűjtése)

Čudan kralj bio kralj Matija! Dočuje on jednom, da u Budimu žive tri lena čoveka, koji od teške lenosti i badavisanja skapavaju od gladi, a neće da rade. Odmah zapovedi svojim slugama da mu dovedu svu trojicu, jer hoće da vidi, koji je među njima najgori. Sluge poslušashe kralja, pa dovedoše sva tri lenivca, a kralj Matija im naredi jednu kuću

gde će živeti, i dade im svaku poslugu da ih dvori i hrani. Leže oni tu po vasceli dan, nit se miču nit pomiču, sve dok im jelo ne donesu, a i onda plačući ustaju, pa kunu svoju sudbinu, što im se dalo da moraju jesti. Kralj Matija je često dolazio k njima i gledao ih, ali nikako nije mogao doznati, što je hteo. Onda kralj stane promišljati, šta da radi, pa da dozna, koji je od trojice najgori, te najposle dode na tu misao, da zapali onu kuću gde su ležali, nadajući se, da će se oni ostaviti svog lenjovanja, kad vide zlo nad glavom. Kad se vatra razgori sa četiri strane i kad plamen stane u sobu lizati, reče jedan:

- Hm, to nije šala gori kuća; hajd braćo, da bežimo!
- Bogme mene mrzi, ja begati neću – reče drugi.
- Vi ste prave budale – reče treći – koliko vas ne mrzi da govorite!

Tada vidi kralj Matija, da je jedan od njih najgori lenština, ali zaman, jer oni izgoreše u vatri.

4. Mátyás király három lustája (Beck Zoltán almáskamarási gyűjtése)

Mátyás király egyik országjáró körű! „n lusták után kutatott. Az volt a célja, hogy birodalma leglustább embereit felviszi a palotájába.

A királyi csatlósok egy nagy tölgyfa alatt három embert találtak a hűvösben heverészve. Megkérdezte tőlük, hogy miért nem dolgoznak a mezőn? Azok még szempillantásra sem méltatták őket. A csatlósok már ahhoz készülődtek, hogy elagyabugyálják őket, amikor megérkezett a király. Miután megtudta, mi történt, nagyon megörült, hiszen Magyarország három leglustább embere hevert előtte.

Bevitette őket az udvarába, ahol egy kis faházba költöztette őket.

Egy ideig jól ment a dolguk. Szolgák gondoskodtak róluk. De egyszer a király meguntta őket, és megparancsolta nekik, hagyják el a palotát. A lusták nem mozdultak. Erre a király meggyújtatta a faházat. A ház gyorsan elégett, de a tűz sem tudta kikergetni a lustákat, így mindannyian bennétek.

(A szövegek forrása: 1. JÓKAI Mór, 1907, 20. Első közlése: 1856. 2. ORTUTAY Gyula–DÉGH Linda–KOVÁCS Ágnes, 1960, III., 203. No. 164. Kálmány gyűjtése a századforduló körül. 3. BAJIĆ, Svetozar, 1905, 16–17. No. 12., 1876 körüli gyűjtés. 4. BECK Zoltán, 1996, 48. Gyűjtve 1968-ban.)